

**АНТИТОТАЛІТАРНИЙ ДИСКУРС
“ХОРВАТСЬКОЇ РАПСОДІЇ” МИРОСЛАВА КРЛЕЖІ
ТА “ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ” ОСИПА ТУРЯНСЬКОГО**

Андрій Печарський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури імені акад. М. Возняка,
вул. Університетська, 1/309, 79001 Львів, Україна,
тел.: (0 322) 239 41 90*

Розглянуто анти тоталітарний дискурс прозових, експресіоністичних творів “Хорватська рапсодія” Мирослава Крлежі та “Поза межами болю” Осипа Турянського. Основну увагу звернуто на антропологію особистості головних героїв, художньо-образну структуру та “мускулатуру жанрів” “рухового” драматизму хорватського та українського письменників. У художніх вимірах текстів порушуються соціально-політичні та екзистенційні проблеми людського існування. Також розвідку присвячено теоретичному висвітленню жанрової та стилістичної оригінальності ліричного роману “Поза межами болю” Осипа Турянського, що передбачає “спілкування” цього роману з подальшою творчістю хорватського та українського письменників. Така перспектива змушує нас відчувати, що роман такого типу стає “подібним до життя” і дозволяє нам бачити текст з новою глибиною усіма прихованими механізмами творчого процесу. Динаміка, простота стилю, антиестетичний характер “книги Болю” Осипа Турянського та “Хорватської рапсодії” Мирослава Крлежі впливають з основи художньої цінності творів, а також їхня максимізація, телеграфування, спиритичність, представлені в романах, насамперед, через визнання атрибутів реального існування надприродного світу.

Ключові слова: анти тоталітарний дискурс, автор, текст, художні образи, експресіонізм, структура твору, діалогічне мереживо, система цінностей, індивідуальні і соціально-моральні позиції.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2018.69.9312>

Подібна укомплектованість художніх творів у єдиновласне літературне обличчя мотивується як історично-біографічною, так і естетичною зумовленістю. Адже хорватський і український письменники уродженці земель колишньої Австро-Угорщини, були учасниками Першої світової війни, їхні антивоєнні твори за художньо-стильовими ознаками тяжіють до експресіонізму, а за ідейно-смісловим навантаженням – до анти тоталітарного дискурсу, будучи актуальними і по сьогоднішній день.

У “Хорватській рапсодії” М. Крлежі як і в “Поза межами болю” О. Турянського війна дивиться не очима зброї, барикад чи військових маневрів, а внутрішньою драмою людської душі, промовляючи не відлунням пострілів, а осколками болю. Здається, перед нашими очима шикуються не армія солдатів, а легіон почуттів, що взявши гору над силою матерії, святкує свою перемогу в країні духа. Доля нації в химерному романі “Хорватська рапсодія” М. Крлежі показана в образі пасажирського поїзда №5309, який мчить на шаленій швидкості, усе змітаючи на своєму шляху, а в ліричному

романі “По́за межами болю” О. Турянського [див.: 3] – в образі “шляху смерті” серед албанських гір, де загинуло десятки тисяч солдат. В обох творах обсяг події диктує не сюжет, а символічна художньо-образна система й експресія, пройнята антитоталітарним характером. Адже війна в хорватського й українського митців постає як світовий ярмарок, де торгують заляканими людськими душами і совістю. Це наслідок тоталітарного режиму. З цього приводу слушно зауважувала Х. Арендт: “При тоталітаризмі страх, ймовірно, куди частіше трапляється, ніж будь-коли раніше; але він втратив тут всяку практичну доцільність, бо ним скерована дія вже не може допомогти людині уникнути небезпек, що викликає цей страх” [див.: 1].

Відомий австрійський класик-новеліст Стефан Цвайг справедливо сказав, що аналізувати добрі твори, це означає цитувати їх, переказувати. Адже сама фабула обох творів хорватського та українського митців прекрасно розкриває антитоталітарний дискурс.

Сюжет ліричного роману “По́за межами болю” О. Турянського такий. Узимку під ударами німецько-австрійського війська покинули серби свій край і забрали зі собою всіх полонених 60 000, та погнали їх на албанський “шлях смерті”. В албанських горах, нетрях з голоду, холоду й душевного болю загинуло 45 000 людей. Убивши конвоїра, семеро полонених товаришів у тому числі й автор відійшли від шляху смерті і зупинилися над проваллям. Більше ніж 10 днів вони нічого не їли, тому сил їти далі не було. Їм залишалося сидіти серед стрімких обривів скель, окутаних морозом, і чекати якогось дива. Щоб уникнути голодної смерті, потрібно було вдатися до канібалізму, а щоб не замерзнути – стягнути одяг з товариша і розпалити вогонь. Ці жажливі думки чорним гайворонням кружляли над свідомістю солдатів. У прикладах безнадії, відчаю і болю розігравалася трагедія людських душ і тіл, з якої лише майбутньому письменникові вдалося вижити.

Сюжет й антитоталітарна ідея “Хорватської рапсодії” М. Крлежі теж у дечому нагадує “По́за межами болю” О. Турянського, лише на відміну від “Книги болю” цей химерний роман не є автобіографічним твором. Фабула – доволі оригінальна і сконденсована. Усі події і біди людей у Першій світовій війні відбуваються у пасажирському поїзді, в якому люди страждають на тиф, чуму, голодують, б’ються за шматок хліба, ведуть різні бесіди, іноді філософського характеру. Наприклад одна із розмов героїв: “*Кішка не мучиться. І свиня не мучиться. А тільки худоба. Та ще й ми – люди!*” [2: 308].

Як бачимо, М. Крлежа притримується відомого афоризму: “Якби люди більше вчилися людяності у звірів, то світ був би менш озвірілим”. Якийсь військовий їсть у поїзді величезні шматки м’яса, а хтось з цивільних дивиться голодними очима і лише думками може наситити свій шлунок. Один цивільний, спостерігаючи цю картину, назвав моряка свининою. Між ними відбувається жорстока бійка, яку розборонили люди. Далі моряк обурюється: “Одне чуєш: *дай дай! Тільки дай! А хто мені дасть, якщо я не матиму? Коли з’їм оці свої крихти, я й сам здихатиму*” [2: 310]. Після цих слів жінка похилого віку дає кукурудзяний хліб зголоднілому чоловікові.

За допомогою гротеску М. Крлежа створює свій дивосвіт, в якому елементи реального та містичного несподівано постають в органічній єдності, відбувається незвичне зміщення в часі і просторі, дивовижні метаморфози з персонажами. Наприклад,

чоловік у червоному одязі, що появився перед пасажирами не то як привид Маркового гніву, не то як пророк. Або зраний Геній хорватського народу, що скинув машиніста під колеса і сам схопився за кермо, розігнавши локомотив до неймовірної швидкості. “Поїзд уже не котився, не мчав, не чачкав, а летів. Села, гори, ріки, луки, поля – все це перетворилося в строкату, смугасту пляму, якою мчить чорна шалена тварина, розсипаючи з ніздрів червоні снопи вогню... Люди в череві отої чорної істоти почали бити себе в груди, молитися, проклинати і стрибати з поїзда... Службовці вистукують сигнали морзе вздовж усієї лінії: “Поїзд № 5309 сказився. Зупиніть його”. (...)

Сонце! Сонце!

Геній торжествує і на клавіатурі важелів та кранів вистукує мелодії фантастичної швидкості. Він уже не котиться по рейках. Мчить через поля, ниви, руйнує села, запалює пожежі, і все горить. У містах майорять прапори, руйнуються лікарні, розкриваються могили, і мерці співають псалми, а поїзд мчить через них, перекидає їх і нівечить. (...) Це вже не поїзд, це сяюча розпечена комета, яка своїм величезним полум'яним хвостом палить і руйнує все на своєму шляху. Це лють, це пожежа. Це поклик до Сонця” [2: 336–338].

Так закінчується химерний роман “Хорватська рапсодія” М. Крлежі, антитоталітарний характер якого виривається духом народного гніву, що вогнем обрушується на несправедливий суспільний лад.

Відтак антитоталітарні виміри ліричної форми “Поза межами болю” О. Турянського лежать у глибині застиглого трепету “графічного” експресіонізму, що в письменницькій практиці визначається великою кількістю тире, крапок, врешті, речень у вигляді дужок. Із цього приводу Е. Кузьма зауважував, що “у експресіоністичній ліриці це так часто проявляється, що може служити немалим розпізнавальним знаком” [8: 140]. Мова розповіді залежить від способу розуміння сутності “Я” оповідача. І це дає змогу польському літературознавцеві в мистецькій свідомості цього напрямку вирізнити два його види: “Я” *іманентне*, що тягне за собою постулат абстрактної інтуїтивної мови: логосу, крику, звуку, врешті, мовчання, і “Я” *трансцендентне*, як інструмент комунікації, основною концепцією якого є символ.

Стосовно опозиційності форми до змісту висловлювався й митець так званої “абсолютної лірики” Р. Блюмнер: “Якщо поезія є мистецтвом, а мистецтво – абстракція, то поезія не може послуговуватися реальною мовою” [6: 443].

Для О. Турянського подібні міркування не були прийнятними. У своїй статті “Дещо про українську критику” він писав, що кожний високохудожній твір, “який має вічне значення, складається з гармонійної сполуки, глибокої ідеї та мистецької форми” [4: 2] і “висловлює або принцип життя або принцип смерті” [4: 2].

Ця думка автора ліричного роману “Поза межами болю” наче кореспондується із графічним полотном рядків його твору, які у якості форми мають значення не самі по собі, а виступають як знаки, символи певного словесного змісту. Наприклад, коли на снігових вершинах албанських гір замерзли шестеро авторових товаришів, він виводить на жовтяві клаптики паперу стільки ж пунктирних ліній (6), що можуть бути відчитані як перервані шляхи їхнього життя, своєрідна “кардіограма серця” чи межі Болю.

Всі мої товариші сидять, мов кам'яні статуї й мовчать.
Я прилізаю до кожного з них окремо й буджу, термощу їх... [5: 165].
Кругом мене чорна ніч...
І ніч блідне...
І не бачу ні світла, ні ночі...
Не бачу, не чую нічого –

[5: 170].

Наведені цифрові збіжності графічного зображення зі словесним змістом твору, що генерують відповідні відчитування, є не авторовою своєрідною системою вираження понять чи думок, а усимволізованою ілюстрацією самої його експресії. Таке розуміння природи художнього тексту, яке зводиться до “математичної формули”, допускали в своїх постулатах й експресіоністи, зокрема К. Едшмідт, С. Пшибишевський, В. Кандінський, стверджуючи, що “остаточним абстрактним виразом мистецтва є лічба” [7: 113]. Якщо намагатися частково застосувати ці засади до інтерпретації позамовної сфери “книги Болю”, то можна виявити певну закономірність: двома пунктирними лініями письменник здебільшого передав крайню фізичну напругу й безнадійність товаришів; трьома – позначив, в основному, глибини сутності межової ситуації героїв, де біль, смерть і любов є взаємозалежними в “безодні буття”. А загалом ці парадоксальні форми вираження вказують на лабіринти авторового душевного болю. Вони не можуть бути “відчитаними”, бо одержимі невимовлено таємницею. Паростки її пунктиризації, викликані емоційною силою митця, є більш стихійними, ніж раціонально вмотивованими.

Експресіоністську “мову мовчання” в ліричному романі “Поза межами болю” О. Турянського можна розцінювати і як “своєрідний протест” проти тоталітарної системи наддержав, їхніх імперіалістських цілей, що призвело до Першої світової війни.

Так, перед нашими очима в “Книзі Болю” О. Турянського постає жахлива картина з розповіді Добровського про те, як його капрал на полі битви бив у лице трупа за те, що “ця сербська собака не має ні сотика в кишнях” [5: 80]. Подібний переказ військових буднів впливає із уст Саба про одного капітана, який дбав тільки про свій шлунок і відмовляв солдатам у грошах на харчі, чи про генерала – графа Х., лицаря ордену Марії Терези, за безглуздим наказом якого загинув цілий батальйон, а він за рахунок воєнного горя вибудовував “собі мільйонний маєточок” [5: 93].

У внутрішніх структурах “Хорватської рапсодії” М. Крлежі та “Поза межами болю” О. Турянського діалогічні мережива виступають як активний спосіб відтворення різних сфер життя, систем цінностей, індивідуальних і соціально-моральних позицій персонажів. Їхня організація в композиційному відношенні створює особливий романічний світ, що містить у собі мільйони багаторічних уламків важкого жеребу долі. На цих щаблях зростає монументальне романічне мислення антитоталітарного дискурсу, зумовлений розмаїттям різних соціальних груп та індивідуальних голосів персонажів.

Так, мова героїв у “Хорватської рапсодії” М. Крлежі (лисий солдат, дідусь, червоні молодиці, стара жінка, перший голос, другий, третій, борець, сумирний, сумний, фронтовик, мати, мудрий голос і т. п.) якоюсь мірою детермінована рівнями свідомості певних соціальних верств. Як бачимо, більшість із них не мають власних імен. І це символічно. Адже автор волів показати, що людина під час війни – ніщо. У тоталітарному суспільстві немає індивіда, особистості, а лише маси. Мовляв, не суттєво, як називаєшся, бо твій час і так спливає.

У “Хорватській рапсодії” наратор утримується від будь-яких характеристик, осуду того чи іншого вчинку своїх героїв, тому що в них живуть цілісні окремі “світи”, які перебувають у кожному атомі людського буття. Адже пасажирський поїзд, який мчить на шаленій швидкості у воєнний час, символізує страждання батьківщини письменника, його хорватську рапсодію.

Символу сонця в “Хорватській рапсодії” і “Поza межами болю” автори надавали особливого значення: це світло надії, що є своєрідним праобразом історичної державотворчої драми хорватського та українського народів, потойбічним коренем їхньої віри, де живуть болі мертвих поколінь, віддалених у просторі й часі.

Список використаної літератури

1. *Арендт Х.* Истоки тоталитаризма / Х. Арендт. – Москва : ЦентрКом, 1996. – Режим доступу : http://krotov.info/libr_min/01_a/re/ndt_18.htm.
2. *Крлежа М.* Хорватська рапсодія / М. Крлежа // Хорватський бог Марс. Цикл новел. – Київ : Дніпро, 1981. – С. 305–337.
3. *Печарський А.* Поетика творчості Осипа Турянського / А. Печарський. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 202 с.
4. *Турянський О.* Депо про українську критику. Потреба аналізу творчої форми / О. Турянський // Соборна Україна. – 1921. – 16 листоп. – С. 2–3.
5. *Турянський О.* Поza межами болю / О. Турянський. – Відень ; Чикаго : Вид-во компанії “У-М-НА”, 1921. – 173 с.
6. *Blümner R.* Der Grist der Kubismus und die Kunste / R. Blümner // Literatur-Revolution 1910–1925. Dokumente. Programme. – Mainz, 1960. – 508 s.
7. *Kandinskij W.* Zagadnienia formy. Brzask epoki / W. Kandinskij. – Poznań, 1920. – 207 s.
8. *Kuźma E.* Z problemów świadomości literackiej i artystycznej ekspresjonizmu w Polsce / E. Kuźma. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1976. – 270 s.

References

1. *Arendt Kh.* Istoki totalitarizma / Kh. Arendt. – Moskva : TsentrKom, 1996. – Rezhym dostupu: http://krotov.info/libr_min/01_a/re/ndt_18.htm.
2. *Krlezha M.* Khorvats'ka rapsodiia / M. Krlezha // Khorvats'kyi boh Mars. Tsykl novel. – Kyiv : Dnipro, 1981. – С. 305–337.
3. *Pechars'kyi A.* Poetyka tvorchosti Osypa Turians'koho / A. Pechars'kyi. – L'viv : Vyd-vo LNU im. I. Franka, 2003. – 202 s.
4. *Turians'kyi O.* Deshcho pro ukraiiins'ku krytyku. Potreba analyzy tvorchoi formy / O. Turians'kyi // Soborna Ukraina. – 1921. – 16 lystop. – S. 2–3.
5. *Turians'kyi O.* Poza mezhamy boliu / O. Turians'kyi. – Viden ; Chikago : Vyd-vo kompanii “U–M–NA”, 1921. – 173 s.
6. *Blümner R.* Der Grist der Kubismus und die Kunste / R. Blümner // Literatur-Revolution 1910–1925. Dokumente. Programme. – Mainz, 1960. – 508 s.

7. *Kandinskij W.* Zagadnienia formy. Brzask epoki / W. Kandinskij. – Poznań, 1920. – 207 s.
8. *Kuźma E.* Z problemów świadomości literackiej i artystycznej ekspresjonizmu w Polsce / E. Kuźma – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1976. – 270 s.

Стаття: надійшла до редакції 30.07.2018
прийнята до друку 20.08.2018

ANTITOTALITARIAN DISCOURSE OF "CROATIAN PHAPSODY" OF MYROSLAV KRLEZHI AND "BEYOND THE LIMITS OF PAIN" OF OSYP TURYSKY

Andriy Pecharsky

*The Ivan Franko National University of Lviv,
Philology Faculty, Ukrainian Literature Dept.,
1/309 Universytets'ka Str., Lviv, Ukraine, 79001,
e-mail: pecharsky@ukr.net*

The article deals with the anti-totalitarian discourse of the prose expressionist works as "Croatian Rhapsody" by Myroslava Krležhi and "Beyond the Limits of Pain" of Osyp Turyansky. The main attention is paid to the anthropology of protagonists personalities, the artistic-shaped structure and "musculature of genres" of "moving" drama of both the Croatian and Ukrainian writers. The artistic dimensions of texts caused the sociopolitical and existential problems of human existence. Also deals with the theoretic highlighting of the genre and stylistic originality of the lyric novel by Osyp Turyansky "Beyond the Limits of Pain" that stipulates for the communication of this novel with the Croatian and Ukrainian writers further creative works. Such a perspective causes us to feel that the novel of this type becomes "similar to life" and allows us to see the text with a new depth and with all the hidden mechanisms of the creative process. The dynamics and simplicity of Osyp Turyansky's "the book of Pain", Myroslava Krležhi's "Croatian Rhapsody" and its anti-aesthetic character, which follows the content form as the main artistic value, as well as their maximization, telegraphed, spiritualism represented in the novels first of all through the recognition of the attributes of the supernatural world's real existence. Narrative peculiarities of motives of nostalgia in lyric novel by Osyp Turyansky "Beyond the Limits of Pain" and "Croatian Rhapsody" by Myroslava Krležhi which belong to close cultures West. Croatian and Ukrainian artists' oeuvre stands out with incredible simplicity of style and unique sincerity. Mostly it's expressive style. Osyp Turyansky and Myroslav Krležhi – masters of "pictures of experience", and their imaginary type designs simply impress. After all both artists were beyond the country for a long time, this caused common motives in their poetry, generated first of all by problems of community, person and nature. Images of Osyp Turyansky's and Myroslava Krležhi's picturesque prose reflects the primordial human striving to rise above the vanity of own life, to comprehend personal superior spiritual mission. Comparative researchs of Ukrainian and Croatian artists' show that their philosophically thematic horizons are equally similar and different. In that way famous "prometheism" of Osyp Turyansky's oeuvre is related with Myroslava Krležhi's "prometheism", whose image became one from the symbols of patriotism in Croatian culture.

Key words: antitotalitarian discourse, author, text, artistic images, expressionism, structure of a work, dialogical lace, system of values, individual and socio-moral positions.